

Pregledni znanstveni rad
UDK 373.543 Gimnazija Varaždin (091)(497.5)
Primljeno 2009-01-28

FIZIKALNA ZBIRKA VARAŽDINSKE GIMNAZIJE

Siniša Horvat, Varaždin

Sažetak

Sredinom XIX. stoljeća i Gimnaziju u Varaždinu zahvatila je reforma koja je, između ostalog, zahtijevala osnivanje zbirke učila i nastavnih pomagala potrebnih u nastavi pojedinih predmeta. Uz bogatu prirodopisnu zbirku, među prvima je utemeljena fizikalna zbirka koja je obuhvaćala učila nužna za poučavanje nastavnih sadržaja fizike, najprije u okviru nastavnog predmeta "naravoslovlja", a kasnije kao zasebnog nastavnog predmeta.

Značajnu ulogu pri oblikovanju te zbirke imali su brojni predavači prirodoslovlja koji su se, u ulozi "čuvara zbirke", trudili i skrbili se o njenom obogaćivanju i upotpunjavanju, među kojima i čuveni prirodoslovci dr. sc. Josip Križan i dr. sc. Slavko Rozgaj. Budući da je zbirka oblikovana u razdoblju od skoro **stotinu šezdeset godina**, ona je, uz neospornu edukativnu vrijednost, s vremenom postala zanimljiva i s muzeološkog aspekta. Stoga je i tu zbirku, kao vrijedan dio baštine varaždinske gimnazije, potrebno na odgovarajući način zaštititi, a njezine vrijednosti očuvati za buduće naraštaje.

Ključne riječi: Varaždinska gimnazija, fizika, Josip Križan, Slavko Rozgaj, školske zbirke

Stalni napredak koji je tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća ostvaren na mnogim područjima ljudskog djelovanja, prisilio je dotad relativno pasivni isusovački obrazovni sustav na promjene. Te su mu promjene trebale osigurati prilagođavanje novim zahtjevima vremena jer se sve očitije nametnula potreba za novim praktičnim znanjima koja taj sustav dotad nije nudio. Neospornu ulogu u promjenama školskog sustava odigrala je prosvjetiteljstvom nadahnuta vladarica Marija Terezija koja je svoju državu namjeravala izgraditi kao jaku apsolutističku monarhiju nalik najrazvijenijim europskim državama. To je podrazumijevalo provođenje korjenitih unutarnjih reformi, pa su u tu svrhu donesene brojne zakonske uredbe i propisi koji su se, između ostaloga, odnosili i na školstvo. Još za vladavine njezinog oca, cara Karla VI., naredbom provincijala Molindesa, u

nastavni plan i program uvršteni su sadržaji povijesti, zemljopisa i aritmetike,¹ dok je dekretom Marije Terezije 1752. godine za polaznike akademija propisano upoznavanje s elementima eksperimentalne fizike. Premda to još nisu bili posebni predmeti, očito je bilo nužno i u okviru školskih programa provesti diferencijaciju nastavnih predmeta i disciplina, koja je već izvršena u području znanosti. U skladu s takvim nastojanjima, varaždinski isusovci su, uz ostale promjene, školske godine 1770./71. otvorili mjesto učitelja koji je obrtnicima trebao predavati mehaniku, a učenicima nižih razreda njemački jezik. Ta dužnost povjerena je isusovcu Antunu Raišpu, kasnijem dugogodišnjem ravnatelju i *dobrotvoru* varaždinske gimnazije. Njemu između ostaloga valja zahvaliti što je Gimnazija opremljena fizikalnim spravama, geometrijskim slikama i raznim učilima koja je nerijetko nabavljao vlastitim novcem ili sam izrađivao.²

Prelaskom na novi nastavni program, takozvanu *Thunovu osnovu*, sredinom devetnaestog stoljeća gimnazija je organizirana kao srednjoškolska ustanova s predviđenim nastavnim programom u trajanju od osam godina. Njezin glavni zadatak bio je pripremiti polaznike za stjecanje specijaliziranog visokoškolskog obrazovanja. Tom cilju bile su podređene promjene u nastavnom programu, ali i u metodama i oblicima nastavnog rada. Nastavni program bio je proširen, a razrednu nastavu zamijenila je predmetna. Tako su od tada učenici slušali nastavu: vjeronauka, hrvatskog, latinskog, matematike te povijesti i zemljopisa u svim razredima, a od trećeg razreda i grčkog. Sadržaji fizike prema novom programu podučavani su u okviru predmeta *naravoslovne znanosti*. Razumljivo je da su te promjene zahtijevale specijalizirano fakultetsko obrazovanje nastavnog kadra i sustavno opremanje škola.

Pod utjecajem tih promjena, od 1851. godine u varaždinskoj gimnaziji se, također, počela uvoditi *Thunova osnova*. Franjevci koji su tada vodili školu izvršili su novu preraspodjelu predmeta, prema kojoj je nastavu prirodopisa i fizike do angažiranja kvalificiranog stručnjaka, preuzeo otac Henrik Hergović³. No, usporo s ovom reformom valjalo je razriješiti još jedno, za varaždinsku gimnaziju ključno pitanje: hoće li ona biti ustrojena kao niža, četverorazredna ili *Velika cesarsko kraljevska gimnazija* sa svih osam razreda, što su Varaždinci priželjkivali⁴.

¹ V. Pletenac: *Varaždinska gimnazija od 1636. do kraja prvog svjetskog rata, Gimnazija - SC "Gabriel Santo" Varaždin 1636. - 1986.*, Varaždin 1986., str. 62.

² A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, knjiga I. Zagreb 1907., str. 467-468

³ *Povijest varaždinske kraljevske gimnazije od godine 1776.*, Varaždin 2006., str. 245

⁴ Školske vlasti, zahvaljujući nedostatku financijskih sredstava i manjku nastavnog kadra koji franjevci, kao dotadašnji nositelji odgojno-obrazovne djelatnosti u tom zavodu, nisu bili u stanju pokriti iz vlastitih redova, odlučile su Gimnaziju u Varaždinu reorganizirati kao nižu gimnaziju u kojoj bi se održavala nastava samo od prvog do četvrtog razreda.

Pritom se varaždinska gradska općina obvezala da će iz svoje blagajne odvojiti 1000 forinti za plaće dvojice profesora i urediti potrebne prostorije. Tek nakon što su bili osigurani ovi preduvjeti, 1853./54. godine, bilo je moguće uz šest postojećih, otvoriti sedmi, a godinu kasnije i osmi gimnazijski razred.⁵ Usporedo s tim, profesori franjevci postupno su zamjenjivani akademski obrazovanim svjetovnim profesorima; radi unapređivanja nastavnog rada i u varaždinskoj gimnaziji započelo je intenzivno nabavljanje, prikupljanje i izrada nastavnih sredstava i pomagala te oblikovanje školskih predmetnih zbirki. Uz fizikalnu zbirku ubrzo su formirane: historijsko-geografska, koja je kasnije razdvojena na historijsku i geografsku, prirodopisna i zbirka za prostoručno risanje.

Dakle, uz ostale školske zbirke, od samog početka bila je oblikovana fizikalna zbirka kao zbirka specijaliziranih učila namijenjenih izvođenju nastave toga predmeta. Kako bi se olakšao rad prema novom programu, za potrebe nastave fizike u školsku knjižnicu nabavljeno je nekoliko stručnih knjiga.⁶ Iz istih razloga Grad je za nabavku najpotrebnijih uređaja i opremanje nove zbirke u školskoj godini 1852./53. iz svoje blagajne namijenio 150 forinti.⁷ Tim sredstvima sljedeće godine nabavljeni su brojni potrebni uređaji i postavljeni temelji budućeg fizikalnog kabineta.⁸ S obzirom na nedostatak opreme i stručnog kadra, varaždinski apotekar (Magister Pharmaciae) Aleksandar Halter *iz osobite ljubavi prema znanosti dobrovoljno i o vlastitom trošku* u drugom polugodištu školske godine 1852./53. izvodio je praktičnu nastavu iz *iskusne lučbe i munjoslovlja*.⁹ Sadržaji fizike tada su predavani po pet nastavnih sati tjedno u četvrtom razredu, a obuhvaćali su *siloslovlje*.¹⁰ Već sljedeće godine sadržaji fizike obrađivani su u trećem razredu s po tri, a u četvrtom i novootvorenom sedmom razredu s po četiri sata tjedno. Sadržaj je obuhvaćao mineralogiju i razlike između tijela u trećem razredu te osnovne pojmove o toplini, gibanju, akustici, elektricitetu, magnetizmu i

⁵ Sedmi razred je u varaždinskoj gimnaziji upisan početkom školske godine 1853./54. a osmi, sljedeće školske godine.

⁶ Ettinghausen, *Physica*; Frike, *Physica*; Baumgartner, *Physica* i Kunzek, *Physica*

⁷ *Pervo godišnje izvestje o c. k. gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1853.*, str. 23

⁸ Prema podacima iz *Drugog godišnjeg izvestja o carsko-kraljevskoj gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1854.*, nabavljeni su sljedeće uređaji: *električna mašina, električni zvončići, električni kotač, električni ples i sprava za pokazati električku tuču, pružitelj, Leidnerova ploska, Electroskop od Benneta, Electropho, i Voltov stup, zatim Apparat od Dra. Stöckhardta, pokretnu i nepokretnu koloturu, nasterminu, gustomer, postotni gustomer s toplomerom, Segnerovo kolo, tlakomer, toplomer, zračno kresilo, magnetsku iglu za magnetsko nagnutje i odstupljenje pokazati, dva magnet, prisma, zercalo dubno, zercalo visno i sakupnicu.*

⁹ *Pervo godišnje izvestje o c. k. gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1853.*, str. 23

¹⁰ *Pervo godišnje izvestje o c. k. gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1853.*, str. 21

astronomiji u četvrtom, što se zatim proširivalo u sedmom razredu.¹¹ Predavanje sadržaja fizike školske godine 1853./54. preuzeli su Faustino Purgar u trećem te Martin Matunci u četvrtom i sedmom razredu.

Od školske godine 1854./55. Gimnazija u Varaždinu djelovala je kao potpuno oblikovana osmorazredna srednja škola. Nastava fizike, prema novom programu, održavana je u okviru predmeta *naravoslovne znanosti* koji je, uz sadržaje fizike, obuhvaćao još sadržaje prirodnopisa, kemije i mineralogije. Prema dobivenim instrukcijama, sadržaj tog predmeta valjalo je u nižim razredima podučavati popularno, a u višim, znanstveno. Nakon otvaranja osmog razreda gradivo fizike bilo je 1854./55. godine raspoređeno na sljedeći način: u prvom polugodištu trećeg razreda obrađivana je mineralogija, a u drugom fizika - po 3 sata tjedno. U četvrtom razredu predavani su akustika, elektricitet, magnetizam, optika, osnove fizičkog zemljopisa, po 3 sata tjedno, a radilo se prema Torbarovom prijevodu Smetane. U sedmom razredu predavani su elektricitet, magnetizam, elementi kemije, po 3 sata tjedno, a radilo se *po Kunceku*, dok su u osmom razredu obrađivani elementi kemije, statika, dinamika, higrometrija, astronomija i meteorologija. Za to je bilo predviđeno 7 sati tjedno, a radilo se *po Baumgartneru*.¹² Nastavu fizike, uz Martina Matuncija, te godine održavao je još suplent Sigmund Šoštarić. No iste godine kao suplent na Gimnaziji počeo je raditi i Franjo Folprecht koji je svojim radom obilježio sljedećih tridesetak godina u nastavi prirodoslovlja, posebno matematike i fizike.¹³ Upravo on je preuzeo brigu za oblikovanje i obogaćivanje fizikalnog kabineta i zbirke te je godinama obnašao dužnost njezinog čuvara¹⁴. Šezdesetih godina devetnaestog stoljeća bilo je godina kad se gotovo ništa nije nabavljalo jer su fizikalni uređaji bili skupi. No, školske godine 1863./64. nabavljani su: *istolećnik silah, okretalo, anarthoskop, udaralo, plinomer, sprava za predočiti zakone šarafa*,¹⁵ a 1870./71., između ostaloga, nabavljen je maleni parostroj kakav se još danas čuva.¹⁶ Tada su nabavljeni: *obćeniti strujomer po Zengeru, gustomer s utezi, uzvratno nihalo, dubno zrcalo, bologneske bočice i staklene kaplje i Heronova tučka*. Osim toga, fizikalni uređaji povremeno su se kvarili, pa ih je trebalo redo-

¹¹ *Drugo godišnje izvestje o carsko-kraljevskoj gimnazii varasdinskoj koncem školske godine 1854.*, str. 13 i 15

¹² *Dritter Jarres-bericht des K. K. Ober-Gymnasiums zu Warasdin am Schlusse des Schuljahres 1855.*, *Lehrplan für das Unter-gymnasium in Schuljahre 1854./55.* str. 17 i 19

¹³ Isto, str. 20

¹⁴ J. Križan: *Franjo Folprecht, Hrvatski učitelj*, XIII/1889., br. 3, str. 45

¹⁵ *Program kraljevske gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1864.*, *Fizikalni kabinet*, str. 28

¹⁶ *Izvjješće kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1871.*, *Prirodoslovna sbirka*, str. 44

vito servisirati i popravljati, što je izazivalo dodatne troškove.¹⁷ Ova zbirka se kao *naravoslovna* ili kasnije *prirodoslovna*, oblikovala odvojeno od *prirodopisne* zbirke, ali je i ona, kako je to tada bilo uobičajeno, osim kupovinom, nadopunjavana i poklonima učenika i građana. Tako je školske godine 1865./66. gospodin A. Feman zbirci poklonio jednu busolu,¹⁸ dok su školske godine 1874./75. učenici četvrtog razreda Rudolfo Šlumpf, Vatroslav Švarc i Augusto Sedlanić kabinetu poklonili uređaje koje su sami napravili.¹⁹

Uz Franju Folprechta, kao predavači sadržaja prirodoslovlja povremeno su spominjani još Matija Lazar i, tijekom nekoliko godina, Michael Wurner. Kad se u prvom polugodištu školske godine 1869./70. profesor Folprecht razbolio, iz požeške gimnazije u varaždinsku premješten je njezin bivši učenik Josip Križan.²⁰ Od školske godine 1860./61. u nastavi je u nižim razredima kao udžbenik korišten prijevod *Smetanine Fizike*, a u višim *Polagova Fizika* za više razrede,²¹ dok se od 1867./68. u nižim razredima radilo *po Pexideru*. Od godine 1878./79. u trećem i četvrtom razredu realne gimnazije sadržaji prirodoslovlja obrađivani su uz pomoć udžbenika koji je napisao upravo profesor ove škole, Franjo Folprecht²². Taj udžbenik korišten je do školske godine 1884./85. kad je zamijenjen knjigom *Wassmuth-Stožira*.²³

S obzirom da je za ljetnih praznika 1870./71. Gimnazija preseljena u novo-izgrađenu zgradu,²⁴ valjalo je prenijeti fizikalnu zbirku i urediti fizikalni kabinet u novom prostoru. U tom poslu je čuvaru zbirke profesoru Folprechtu pomogao njegov mladi kolega i bivši učenik Križan koji je, u međuvremenu, promoviran u status doktora. Školske godine 1871./72. za zbirku je nabavljeno 9 novih uređaja, pa je prirodoslovna zbirka tada sadržavala 121 primjerak strojeva i sprava.²⁵

¹⁷ Školske godine 1870./71. popravljeni su: *uzdušna sisaljka i njezin tlakomjer, Smee-ova baterija, munjilo, obični tlakomjer, Bunsenov članak, cijev za Mariottov zakon, sprava za rastavljanje vode, Bercelijeva lampa, Benetov munjokaz.*

¹⁸ *Izvjeshće kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1866., Fizikalni kabinet*, str. 20

¹⁹ Šlumpf Rudolfo izradio je mali *vodomet*, Švarc Vatroslav *munjokaz*, a Sedlanić Augusto *taumatrop*.

²⁰ *Izvjeshće kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1870., Ljetopis*, str. 35

²¹ *Izvestje kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1861., Osnova predavanja*, str. 28 i 30

²² *Izvjeshće kraljev. velike i realne gimnazije u Varaždinu koncem šk. god. 1878./9., Naukovna osnova*, str. 44-45

²³ *Izvjeshće kraljev. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1884./5., Naukovna osnova*, str. 41-42

²⁴ *Izvjeshće kraljevske gimnazije varaždinske koncem školske godine 1871., Ljetopis*, str. 47

²⁵ Prema *Izvjeshću kraljevskoga gimnazija Varaždinskoga koncem školske godine 1872., Prirodoslovna sbirka*, na str. 30, navedeno je da je nabavljeno *elektroforovo munjilo po Holtzu*, 2 *Leidenske boce*, *Ruhmkorffov stroj*, 3 *Geislerove cijevi*, *elektromotor za okret Geislerovih cijevi*, *spe-*

Tablica 1. Promjene u fizikalnoj zbirci 70-ih godina 19. st.

Godina	Nabavljeno	Ukupno
1871./72.	9	121
1872./73.	9	130
1873./74.	12	131
1874./75.	16	155
1875./76.		166
1876./77.	10	176
1877./78.	3+4 zidne tablice	179+4 zidne tablice
1878./79.	8+12 zidnih tablica	187+16 zidnih tablica
1879./80.	7	194 +16 zidnih tablica
1880./81.	11+6 zidnih tablica	205
1881./82.	-	205

Profesor Folprecht i dalje je obavljao dužnost čuvara prirodoslovne zbirke. Od školske godine 1877./78. obično je navođen kao čuvar *fizikalnog kabineta*.²⁶ Ukidanjem varaždinske male *realke* i njezinim spajanjem s Gimnazijom, školske godine 1875./76. njezina prirodoslovna zbirka bila je dijelom pridružena Višoj djevojačkoj školi, a dijelom je ostavljena realnoj gimnaziji.²⁷ Ljudevit Hanka, dotadašnji predavač prirodoslovlja u maloj *realci*, od tada je predavao u odjeljenjima realne gimnazije, no ubrzo je preuzeo nastavu *risanja* kao *neobligatnog* predmeta. Od školske godine 1877./78. prirodoslovna zbirka je od kr. Zemaljske vlade počela dobivati redovite godišnje dotacije u iznosu od 140 fr. Iste godine zbirka je i od sl. kr. grada Varaždina dobila svotu od 63 fr,²⁸ a s istim je iznosom

ktralni stroj s 3 dalekozora, Breitenlohnerova svjetiljka čarobna svjetiljka za maglene slike i 2 skrajnična škripa.

²⁶ Izvešće kraljev. realne i velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1877./8., str. 45

²⁷ U Izvješću kr. realne i velike gimnazije i male gradske realke u Varaždinu koncem školske godine 1875/6., *Prirodoslovna sbirka*, na str. 60, navedeno je kako je preuzeto ukupno 48 raznih fizikalnih sprava i slika poput: 1 Franklinova daska sa bazgovom slikom; 1 bleskvita daska u bojah; 1 bubanj munjeviti, 2 smolasta kotača za Lichtenbergove slike; 3 proste trepteće magnetičke igle; 2 staklene leče; 1 prosto povećalo; 1 kryophon Wollastonov; 1 toplomjer; 1 tlakomjer s bočicom; 1 sprava za tumačenje prionjivosti; 1 Nicholsonov gumtomjer; 1 paralelogram k nauku o ravnotežju; 1 dutko i 1 dubko zrcalo; 1 sprava za Archimedov pokus; 1 sprava Hačdatova; 3 ravna zrcala na platno naliepljena; 1 staljka za spravu Mariottovu.

²⁸ Izvješće kraljev. realne i velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1877/8., *Prirodoslovna sbirka*, str. 52

Grad zbirku pomogao i sljedeće godine. Iznos dobivanih dotacija nije se mijenjao slijedećih nekoliko godina, te su tim novcem redovito nabavljana nova učila i potrebna oprema. Tako je, primjerice, školske godine 1881./82. za potrebe nastave nabavljena zračna sisaljka,²⁹ godinu kasnije još šest uređaja,³⁰ a 1883./84. nabavljeno je osam novih predmeta te je zbirka sadržavala ukupno 214 sprava.³¹ Od školske godine 1884./85. iznos dotacija namijenjenih fizikalnoj zbirci počeo je varirati, te je u pojedinim godinama prešao sumu od 211 fr. Devedesetih godina u gimnazijskim *Izveščima*, nažalost, više nisu navođeni iznosi namijenjeni svakoj pojedinoj školskoj zbirci, već se navodi samo cjelokupna svota koja je školi doznačena kao dotacija za opremanje zbirci.

Profesor Folprecht je u varaždinskoj gimnaziji radio punih trideset godina. Zbog zdravstvenih razloga, u školskoj godini 1884./85. predavao je samo u prvom polugodištu, dok mu je u drugom polugodištu dodijeljen dopust, a kao zamjena imenovan je pokusni kandidat u kr. realci zagrebačkoj Dragutin Šoštarić.³² Od sljedeće godine dužnost čuvara zbirke preuzeo je dr. Josip Križan³³ koji je ujedno preuzeo odgovornost za njezino funkcioniranje u sljedećih dvadesetak godina.³⁴ Uz njega su fiziku u tom razdoblju predavali još: Ivan Kos, zatim dr. Đuro Šebišanović, namjesni učitelj Pavao Rukavina i pomoćni učitelj zagrebačke gimnazije Antun Pichler. Od školske godine 1886/87. fizika je uvedena u nastavni plan i program kao poseban predmet u sedmom i osmom razredu, i to po 3 sata tjedno, dok su u trećem razredu njezini sadržaji nadalje obrađivani u okviru predmeta *prirodoslovlje*, zajedno sa sadržajima mineralogije i kemije, i to po 2 sata tjedno.³⁵ Naredbom od 11. rujna 1886. iz gimnazije u Rijeci na vlastitu molbu ovamo je premješten bivši učenik te škole, *pravi* učitelj Ivan Kenfelj.³⁶ On je, uz dr. Križana, preuzeo brigu za nastavu fizike sve do kraja stoljeća, a pred njegovu umirovljenje, preuzeo je od njega dužnost čuvara fizikalne zbirke.

²⁹ *Izvešće kraljev. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1881/2., Prirodoslovna sbirka*, str. 74

³⁰ *Izvešće kraljev. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1882/3., Prirodoslovna sbirka*, str. 43

³¹ *Izvešće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1883./4., Prirodoslovna sbirka*, str. 68-69

³² *Izvešće kraljev. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1884/5., Učiteljski sbor*, str. 49

³³ *Izvešće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1885./6.*, str. 48

³⁴ U varaždinskoj Gimnaziji ostao je raditi sve do odlaska u mirovinu, 26. listopada 1903. godine.

³⁵ *Izvešće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1886./7., Naukovna osnova*, str. 31-43

³⁶ *Izvešće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1886/7., Učiteljski sbor*, str.

Fizikalna zbirka nadalje je opremana nabavljanjem novih uređaja. Školske godine 1889./90. dotacije zbirke upotrijebljene su dijelom za popravak uporabom pokvarenih strojeva, dijelom za nabavu novih, te je tom prilikom nabavljeno: *hidrauličko tiskalo, rheostat od Wheatstona i rotirajuće zrcalo po Konigu kakvo se i danas čuva.*³⁷ Početkom devedesetih godina devetnaestog stoljeća zbirka je sadržavala 241, a krajem stoljeća 336 službeno registriranih strojeva i sprava.³⁸ Početkom školske godine 1903./04. umirovljen je dr. Josip Križan,³⁹ a umjesto njega iz vinkovačke gimnazije u varaždinsku premješten je *pravi* učitelj Dragutin Koch.⁴⁰ Vođenje fizikalne zbirke još školske godine 1899./1900. preuzeo je profesor Kenfelj koji je tu dužnost obavljao sve do Prvog svjetskog rata. Uz njega su u razdoblju do početka Prvog svjetskog rata fiziku predavali već spomenuti Dragutin Koch,⁴¹ namjesni učitelji: Dane Murgić, Franjo Kos, Stjepan Janeš, Vjenceslav Stjepanek, Vuk Kostrenčić i profesor Mato Radovanović, a povremeno

Tablica 2. Broj nastavnih sati svakog pojedinog predmeta tjedno u svim gimnazijskim razredima tijekom šk. g. 1908./09.

Predmet	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	ukupno
Nauk vjere	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latin. jezik	6	5	5	5	5	5	5	5	41
Grčki jezik	-	-	5	4	4	4	4	4	25
Hrv. jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Njem. jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Zemljopis	3	2	2	2	1	1	1	1	13
Povijest	-	2	2	2	3	4	3	3	19
Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Prirodopis	2	2	2	-	3	2	-	-	11
Fizika	-	-	3	2	-	-	4-2	4	11-13
Kemija	-	-	-	2	-	-	2	-	4,2
Filoz. propedev.	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Higijena	-	-	-	-	-	-	-	1	1

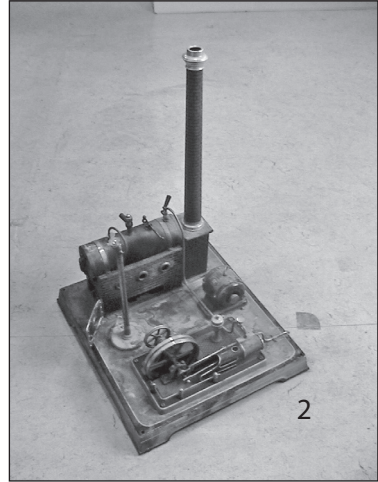
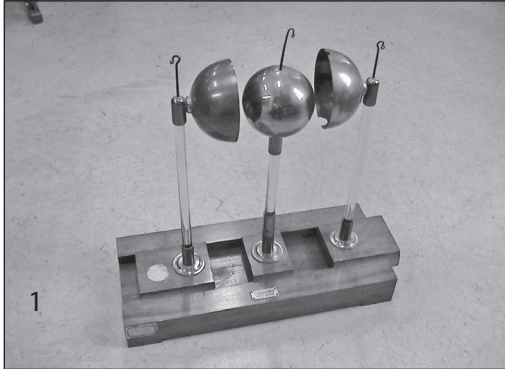
³⁷ *Izvjješće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1889./90., Fizikalna sbirka, str. 58-59*

³⁸ *Izvjješće kralj. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1899./900., Fizikalna sbirka, str. 26-27*

³⁹ Vis. Dekretom kr. zem. vlade od 26. listopada 1903. br. 17275.

⁴⁰ *Izvjěstaj kr. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1903.-4., Učiteljski zbor, str. 27*

⁴¹ 16. kolovoza 1909. godine Koch Dragutin premješten je u osječku gimnaziju.

Fizikalne nastavne sprave i učila

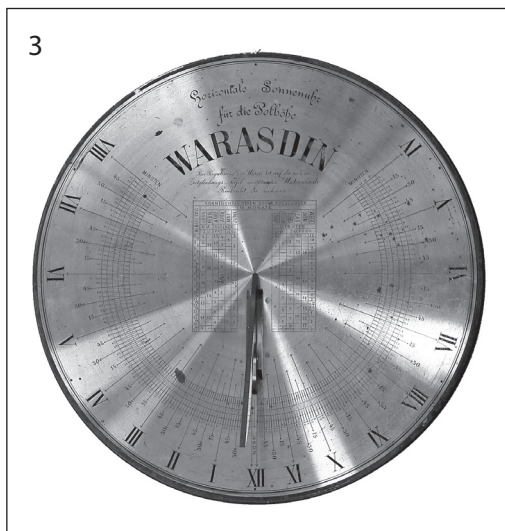
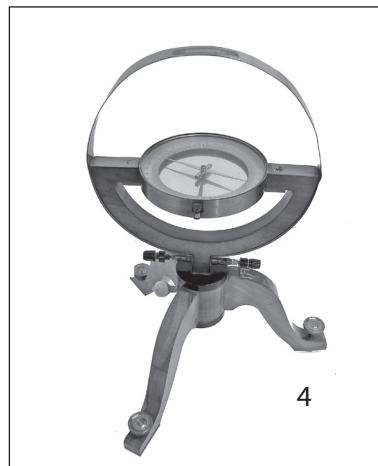
(Sl. 1) *Elektrostatski pribor*

(Sl. 2) *Parni stroj*

(Sl. 3) *Sunčani sat*

(Sl. 4) *Tangentna busola*

(Sl. 5) *Teleskop*

je fiziku predavao i novopridošli čuveni prirodoslovac Franjo Košćec, premda mu to nije bio primarni predmet.

Zbirka se, prema mogućnostima, nastavila opreмати novim uređajima čiji broj je u sljedećih petnaestak godina povećan za novih stotinjak primjeraka. Tako je, primjerice, školske godine 1903./04. za potrebe nastavnog rada nabavljen: *ahromatski dalekozor u kožnom toku s remenom, dinamometar, zavinuta teglica koja je ujedno mogla služiti kao Segnerovo kolo, Meldecov aparat s viljuškom, aparat za Foucoltov pokus s njihalom k centrifugalnom stroju, Pascalov aparat za tlak na dno, valjkasto zrcalo sa slikama, čunasto zrcalo sa slikama i Machov aparat za valovito gibanje.*⁴² Premda je bilo godina kad ništa nije nabavljeno, pojedinih godina zbirka je obogaćena, primjerice sa po petnaest, 1910./11. godine, ili čak sedamnaest novih uređaja 1905./06. godine. Tako je zbirka početkom Prvog svjetskog rata raspolagala sa 437 uređaja. No, uz to je kabinet opreman i potrebnim udžbenicima i literaturom pa su za potrebe fizike 1903./04. godine nabavljena Kučerina djela: *Fizika za više razrede i Valovi i zrake*, a i ubuduće su nabavljane stručne knjige iz fizike.⁴³

S početkom Prvog svjetskog rata profesor Kenfelj umirovljen je na vlastitu molbu,⁴⁴ dok je u varaždinsku gimnaziju iz kr. male realne gimnazije petrinske premješten profesor Mihovil Hubej⁴⁵ koji je tijekom sljedeće tri godine preuzeo brigu nad fizikalnom zbirkom. Iz kr. gimnazije požeške premješten je profesor Adolf Kondrat.⁴⁶ On je u početku angažiran kao predavač fizike, ali je ubrzo preuzeo dužnost upravitelja koju je obnašao sve do 1929. godine. Isto tako je za namjesnog učitelja u varaždinskoj gimnaziji postavljen kandidat srednjoškolskog učiteljstva Vladimir Dedu⁴⁷ koji je od profesora Hubeja školske godine 1918./19. preuzeo dužnost čuvara fizikalne zbirke.⁴⁸ Zbirka tijekom rata uopće nije povećana

⁴² *Izvjestaj kr. velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1903.-4., Fizikalna zbirka*, str. 37

⁴³ Primjerice, 1912./13. nabavljeno je: O. D. Chwolson - Pflann: *Lehrbuch die Physik* I. Band (Mechanik, Messinstrumente, Gase, Flüssigkeiten und feste Körper.) Braun-schweig 1902. i Höfler: *Dr. A. Physik mit Zusätzen aus der angewandten Mathematik, aus der Logik und Psychologie.* Braunschweig 1904., a godinu kasnije: O. D. Chwolson - Pflann: *Lehrbuch de Physik*, III. Band, Braunschweig 1905. zatim Greinacher H. Dr. : *Radium Radioaktivität Ionen Elektronen .* Leipzig 1907. i Weinhold Adolf F.: *Physikalische Demonstrationen.* V. Auflage. Leipzig 1913.

⁴⁴ *Izvjestaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1914.-15., Učiteljski zbor*, str. 5

⁴⁵ Vis. otpisom od 11. kolovoza 1915. br. 24221 premješten je na vlastitu molbu.

⁴⁶ Vis. otpisom od 11. studenog. 1915. br. 33503.

⁴⁷ Vis. otpisom od 28. rujna 1916. br. 17994.

⁴⁸ *Izvjestaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1918.-19., Pregled stanja učiteljskog zbora koncem školske godine 1918.-19., str. 4*

vana jer za to, očito, nije bilo sredstava. Nastavu fizike povremeno su, uz profesore Kondrata, Hubeja i Deduša, preuzimali i kasnije čuveni prirodoslovci Košćec i Milan Kaman.⁴⁹

Po završetku Prvog svjetskog rata, okolnosti su se znatno izmijenile. U okviru nove državne zajednice 1919. godine među prosvjetnim djelatnicima, posebno u Hrvatskoj, započela je živa rasprava o organizaciji srednjih škola.⁵⁰ Tijekom te rasprave srednjoškolski profesori Hrvatske predlagali su da se, zbog značenja za razvoj moderne tehnike i industrije poveća broj nastavnih sati prirodopisa, kemije i fizike. To se, barem u odnosu na fiziku, nije ostvarilo, a u sljedećem razdoblju fizika je izbačena iz plana i programa za četvrti razred, dok se u ostalim razredima fond sati fizike nije mijenjao.

Budući da od 1921. do 1927. *Izvjješća* Gimnazije u Varaždinu zbog financijskih razloga nisu bila izdavana, podaci o stanju svih školskih zbirki za navedeno razdoblje rjeđi su i vrlo oskudni. Dužnost čuvara fizikalne i geometrijske zbirke nastavio je obnašati profesor Vladimir Deduš, dok su uz njega fiziku povremeno predavali profesori Košćec, Kaman, Luka Fiala i Oton Šajović, a nakratko je ponovno angažiran i umirovljeni profesor Ivan Kenfelj. Profesori varaždinske gimnazije su, po uzoru na suvremene europske škole, školske godine 1927./28. pokrenuli rad posebnih učeničkih grupa koje su nazivali *radne jedinice* i koje su pod vodstvom profesora pojedinog predmeta djelovale izvan redovitog nastavnog vremena. Bila je to neka vrsta učeničkih slobodnih aktivnosti u današnjem smislu, pomoću kojih su profesori nastojali okupiti uspješnije i ambicioznije učenike, omogućavajući im da korisno ispune svoje slobodno vrijeme te, da se pripreme za samostalni istraživački rad. Pritom je naprednijim učenicima omogućavan daljnji razvitak njihovih sposobnosti, a uz njihovu pomoć pripremani su pribor i pomagala potrebni u redovitoj nastavi.

Već u prvoj godini njihovog djelovanja pod vodstvom profesora Košćeca, Kamana i Fitzea organizirano je nekoliko takvih grupa za kemiju, fiziku i prirodopis,⁵¹ a sljedeće godine planirano je da se prema mogućnostima pokrenu još fotografska, planinarska i literarna sekcija.⁵² Radom prirodopisne sekcije rukovodio je profesor Milan Kaman, nadgledanje rada kemijske sekcije povjereno je profesoru Franji Košćecu,⁵³ dok su rukovođenje radom fizikalne sekcije zajedno

⁴⁹ *Izvještaj kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1915.-16., Učiteljski zbor*, str. 4

⁵⁰ *Mišljenje Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora o načelima a uređenju srednjih škola kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 2-3/1919 str. 88-95

⁵¹ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu*, Varaždin 1928., str. 15 - 28

⁵² *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu, 1928., Radne jedinice naših učenika*, str. 15

⁵³ *Isto, Kemijska sekcija*, str. 16 - 21

preuzeli profesori August Fitze i Milan Kaman⁵⁴. Izvještavajući o svom radu, profesori su konstatali kako je fizikalna zbirka pretrpana opremom koja je nepotrebna u suvremenoj nastavi, kako je ona dostatna samo za demonstraciju, ali ne i za samostalno izvođenje učeničkih eksperimenata. Ustanovili su kako nedostaje oprema za izvođenje pokusa s područja aktualnih disciplina poput radiotelegrafije i radiotelefonije, dok za nastavu optike nedostaje tamna komora. Pri radu *radne jedinice* za fiziku organizirane su dvije radne skupine od kojih je skupinu učenika trećeg razreda vodio profesor Kaman, a šestog razreda, profesor Fitze. Za potrebe eksperimentiranja učenici su samostalno prikupljali pribor i izrađivali jednostavnije sprave koje su kasnije korištene u procesu redovne nastave i postale su dijelom zbirke. Sljedećih godina grupe su uspješno radile sve do donošenja Zakona o srednjim školama, koji nije predviđao okupljanje učenika takvoga tipa. Stoga su učeničke grupe uključene u znanstvenu sekciju novoosnovanog učeničkog društva *Svačić*.

Kako bi se osuvremenila nastava fizike, početkom školske godine 1929./30. fizikalna zbirka bila je preseljena u mnogo veću prostoriju koja je ujedno služila i kao predavaonica za fiziku i kemiju. Inventar zbirke navedene godine uvećan je za 3 nova aparata, tako da je sadržavao: 22 zidne slike, 12 stereoskopskih slika, 39 pravih modela, 1 shematizirani model, 5 mikroskopskih preparata, 276 ispravnih i 74 neispravna aparata.⁵⁵ Uz profesore Fitzea i Deduša, koji je ujedno obavljao dužnost čuvara fizikalne zbirke, fiziku su još u sljedećem razdoblju predavali suplenti: Marijan Frajsman, Branko Rusan, Nikola Zambarlin, Vilim Lah, Jakov Eškinja i Marija Krcivoj, a iz Bjelovara je školske godine 1931./32. premješten profesor Slavko Rozgaj.⁵⁶ Zahvaljujući njegovom zalaganju i u varaždinskoj gimnaziji započele su ozbiljnije aktivnosti na području astronomije, a školske godine 1934./35. on je preuzeo i dužnost čuvara fizikalne zbirke.

U nastojanju da se postigne što veća kvaliteta nastavnog rada, tridesetih godina dvadesetoga stoljeća sazivane su takozvane *stručne konferencije*, neka vrsta današnjih *stručnih aktiva*, sastanaka predavača istih ili srodnih predmeta. Takve *stručne konferencije* organizirane su i za potrebe fizike, kako bi se razmatrala metodička i stručna pitanja, a njihov raspored, naslovi referata i nositelji izrade referata obično su utvrđivani na sjednicama Nastavničkog savjeta početkom školske godine. Kako bi se gradivo što svrhovitije povezalo s realnim životom, za potrebe nastave organizirane su i stručne ekskurzije tijekom kojih su se fizikalne pojave pokušavale učenicima objašnjavati u prirodnim uvjetima. Tako su, pri-

⁵⁴ Isto, *Fizikalna sekcija*, str. 21 - 24

⁵⁵ *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu 1930.*, Zbirka za fiziku, str. 20

⁵⁶ *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu 1932.*, *Nastavnički zbor na kraju školske godine 1931.-32.*, str. 9

mjerice, školske godine 1931./32. tijekom boravka u prirodi učenicima tumačene optičke pojave,⁵⁷ a profesor Slavko Rozgaj osnovna je znanja iz astronomije učenicima tumačio tijekom organiziranih kraćih noćnih izleta.⁵⁸

Posebnu važnost pri opremanju kabineta poboljšavanju uvjeta rada u školi tridesetih godina dvadesetog stoljeća imala je Zajednica doma i škole. Na sjednici njezinog upravnog odbora, održanoj 10. studenog 1933. godine, odlučeno je da se za potrebe opremanja i obogaćivanja knjižnice i kabineta doznači 6000 dinara.⁵⁹ Školske godine 1934./35. opremljena je nova, netom dobivena predavaonica za fiziku za koju su nabavljeni novi namještaj i uređaji potrebni za izvođenje svih propisanih pokusa. Između ostaloga, provedeni su uređaji za pretvaranje trofazne struje u jednofaznu (elektromotor i dinamo) i razvodna ploča⁶⁰. Školske godine 1935./36. nabavljen je Ruhmkoffov induktor s Virgovim prekidačem u vrijednosti 4750 dinara.⁶¹ Tako su u nastavi ovog predmeta, umjesto dotad prevladavajuće verbalizacije i crtanja, sve više stvarani uvjeti za eksperimentiranje, što je pridonijelo njezinom osuvremenjivanju.⁶² Zajednica doma i škole također je podupirala takve aktivnosti, pa je za potrebe nastave kozmografije nabavljen refraktor s promjerom objektiva dva i pol palca i s tri *okulatora* koji su omogućavali povećanje 20, 70, i 130 put.⁶³ U zgradi su uoči proslave 300. obljetnice Gimnazije opremani kabineti, sanitarni čvorovi i uveden vodovod, što je znatno poboljšalo higijenske uvjete, ali i otvorilo nove mogućnosti u nastavi.

U povodu navedenog jubileja organizirana je dvodnevna manifestacija održana 3. i 4. listopada 1936. godine koja je obuhvaćala svečani mimohod, koncert gimnazijske mladeži prenošen putem radija i svečanu akademiju u gradskom kazalištu, zatim međugeneracijski susret učenika i postavljanje spomen-ploča na obje gimnazijske zgrade.⁶⁴ Priređena je i bogata kulturno-povijesna izložba, postavljena u sedam izložbenih prostorija, s ciljem predstavljanja prošlosti

⁵⁷ *Godišnji izvještaj Državne realne gimnazije u Varaždinu 1932., Ekskurzije*, str. 32

⁵⁸ *Godišnji izvještaj državne realne gimnazije u Varaždinu 1933, Ljetopis zavoda*, str. 32, 34

⁵⁹ *Drž. realna gimnazija u Varaždinu, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1933-34, Zajednica doma i škole*, str. 20

⁶⁰ *Drž. realna gimnazija u Varaždinu, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1934-35, Knjižnice i zbirke učila*, str. 58

⁶¹ Prema navodima *Godišnjeg izvještaja za školsku godinu 1935-36*, na str. 47, pogon mu je 60 V i 3-5 A, a najveći razmak polova, 15 cm.

⁶² *Drž. realna gimnazija u Varaždinu, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1934-35, Ljetopis*, str. 30

⁶³ *Drž. realna gimnazija u Varaždinu, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1934-35, Zajednica doma i škole*, str. 38

⁶⁴ *Državna realna gimnazija u Varaždinu. Godišnji izvještaj za školsku godinu 1936. - 37., Tečaj proslave*, str. 15 - 25

i suvremenosti Gimnazije. Između ostaloga, sadržavala je izložbu geometrijskih modela i fizikalnih aparata kojima raspolaže fizikalna zbirka, a koje su učenici djelomično sami izradili. Za izložbu ih je odabrao i priredio profesor Slavko Rozgaj.

Fizikalna zbirka i ubuduće je obogaćivana uz pomoć sredstava dobivenih redovnim dotacijama, no značajna novčana sredstva osiguravana su zahvaljujući Zajednici doma i škole koja je u svrhu opremanja školskih zbirki samo u školskoj godini 1938./39., izdvojila 20.000 dinara.⁶⁵ Pojedine nabavke financirane su kreditom podignutim kod *Banske Vlasti*, a osim toga u inventar zbirke uvrštavani su i kvalitetniji učenički radovi.⁶⁶ Pred Drugi svjetski rat fizikalna zbirka sadržavala je 367 predmeta. Njezin sadržaj počinje se sistematizirati po podzbirkama, ovisno o pojedinim granama fizike koje su predavane u nastavi. Tako je unutar fizikalne zbirke oblikovano nekoliko cjelina koje su nazivali odjelima, poput: odjela za mehaniku, kaloriku, akustiku, optiku te magnetizam i elektriku.

Tablica 3. Stanje u fizikalnoj zbirci krajem šk. g. 1939./40.

Mehanika	Kalorika	Akustika	Optika	Magnetizam i elektrika
126	35	29	67	110

Za potrebe odjela za mehaniku nabavljeno je: mikrometar, pomično mjerilo, kutija utega, staklena kada, vijak na kolicima, metar, menzura, spirala za pokuse na valovima. Za odjel kalorike nabavljen je alkoholni toplomjer, a za odjel akustike glazbena vilica i batić za akustične pokuse. Za potrebe odjela magnetizma i elektriciteta kupljeni su: model električnog zvonca, električni izbijač, aparat za elektrolizu, katodna cijev s pomičnim križem, elektromotor, model električne centrale, radioaparat sa 6 cijevi i aparatura za bežičnu telegrafiju.⁶⁷

Početak Drugog svjetskog rata došlo je do uspostave Nezavisne Države Hrvatske čiji režim je otpustio neke profesore, a među otpuštenima bio je i profesor fizike Vladimir Deduš.⁶⁸ Tijekom ratnog razdoblja fiziku su uz Franju

⁶⁵ *Držav. realna gimnazija u Varaždinu. Godišnji izvještaj za školsku godinu 1938. - 39., Zajednica doma i škole*, str. 38

⁶⁶ Školske godine 1937./38. Mara Košćec, učenica VI.b, razreda poklonila je zbirci tri komada drvenih modela za konstrukciju slika u sfernim zrcalima i leći sabirači. Ivan Modlic, učenik III.b, poklonio je kolo na vretenu s pomoćnim kolotutom iz mjedi, a Josip Matjašec, također učenik III.b razreda, obični i Arhimedov koloturnik iz drva na jednom stalku.

⁶⁷ *Drž. realna gimnazija u Varaždinu, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1939-40, Knjižnice i zbirke učila*, str. 44

⁶⁸ U *Godišnjem izvještaju za školsku godinu 1941-42*, na str. 3, navodi se da je otpušten Odlukom Ministarstva nastave, 1. kolovoza 1941.

Košćeca i Augusta Fitzea predavali: profesorica Zlata Piškulić te suplenti Ivan Kocijan, Zdravko Vild, Ivan Vrančić, Marijana Škrobot i Vojna Erak. Školske godine 1943./44. pridružio im se profesor Milan Korica. Dužnost čuvara fizikalne zbirke obnašao je profesor Fitze.

Na temelju odluke Prosvjetnog odjela okružnog NOO-a nakon Drugog svjetskog rata rasformirane su varaždinske konfesionalne škole, a inventar ukinutih škola, posebno fizikalne, prirodopisne i kemijske zbirke, prenesen je u Gimnaziju, čime je inventar znatno povećan pa je omogućavao kvalitetnije izvođenje nastave. Uslijedilo je desetgodišnje razdoblje tijekom kojeg je Gimnazija u Varaždinu bila razdvojena na *I. Mušku* i *II. Žensku gimnaziju*. Prema svjedočenju suvremenika, kabinet fizike u tom je razdoblju ostao jedinstven. Nastava se odvijala u matičnim učionicama, dok su predavači, prema potrebi, potrebne uređaje i pribor za demonstraciju donosili sa sobom. Nakon ponovnog ujedinjavanja Gimnazije, promjene i osuvremenjivanje nastavnoga programa fizike u sljedećim desetljećima potaknule su na daljnje obogaćivanje zbirke.

Veliku zaslugu za očuvanje starog i povijesno vrijednog fonda fizikalne zbirke imao je prof. Marijan Husak koji je dužnost voditelja fizikalnog kabineta obavljao od školske godine 1969./70. Njemu valja zahvaliti što su spašeni neki već otpisani i odbačeni stari uređaji koji bi bez njegove intervencije završili u smeću. Profesor Husak je ujedno pridonio daljnjoj modernizaciji fizikalne zbirke, brinući za nabavljanje nove opreme. Tako su u sljedećem razdoblju nabavljeni suvremena zbirka iz mehanike, modeli za toplinske pojave, nova elektronička pomagala (elektronska ura, osciloskopi, mjerni instrumenti i dr.), zatim moderni uređaji za elektromagnetske valove, kompleti za fizikalne osnove elektronike i optike, specijalni izvori svjetlosti, laser, uređaji za atomsku i nuklearnu fiziku (Geiger-Miillerov brojač, Vilsonova komora) te velik broj edukativnih filmova koji prate korištenje te aparature.

U najnovije doba intenzivno se radi na istraživanju historijata fizikalne zbirke i na novoj inventarizaciji njezinog sadržaja. To uz klasičnu izradu popisa, podrazumijeva prikupljanje relevantnih povijesnih podataka i izradu fotodokumentacije starih fizikalnih učila koja su s vremenom stekla muzejsku vrijednost. Cilj tako osmišljenog projekta jest utvrđivanje vrijednosti i značenja starijeg, povijesno vrijednog dijela zbirke kako bi se on na odgovarajući način zaštitio, ali i učinio dostupnim svima koji su za to zainteresirani. U tu svrhu stariji dio zbirke bit će izdvojen u posebnom prostoru namijenjenom za njezino čuvanje i predstavljanje javnosti, a ujedno će biti opremljen za demonstraciju i praktično korištenje takvih učila.

Literatura:

Gimnazija - SC "Gabriel Santo" Varaždin 1636.- 1986., Varaždin 1986.

Spomenica varaždinske gimnazije 1636.- 1936.

G. Ivanišević i B. Hanžek: Slavko Rozgaj, učitelj astronomije i fizike, Prirodoslovlje, 1-2/08

VARAŽDIN GYMNASIUM PHYSICAL COLLECTION

By Siniša Horvat, Varaždin

Summary

In the middle of the 19th century the Varaždin Gymnasium had to comply with the new reform system requiring, among other things, that a collection of school teaching and learning aids necessary in the teaching procedure for some subjects should be organized. Along with an abundant natural science collection, a physical collection had been organized that covered the aids necessary for studying physical contents, firstly in the scope of the subject of natural science philosophy and later as an independent teaching subject.

When the collection was organized, numerous science lecturers played a significant role as the collection's keepers by making efforts and taking care to expand it and make it more complete. Among them were well-known scientists such as Dr. Sc. Josip Križan and Dr. Sc. Slavko Rozgaj. As the collection was formed during a period of almost a hundred and sixty years, along with its indisputable educative values it has become interesting from the museological aspect. Therefore, it is necessary to protect this collection in an adequate manner as part of the Varaždin Gymnasium's valuable heritage, and to preserve its values for generations to come.

Key words: Varaždin Gymnasium, physics, Josip Križan, Slavko Rozgaj, school collections

Pregledni znanstveni rad
UDK 373.3 Varaždinska županija (091)(497.5)
Primljeno 2008-07-25

POVIJESNE OKOLNOSTI OSNUTKA PUČKIH ŠKOLA U VIŠNJICI, IVANCU, MARUŠEVCU I BEDNJI 1839. GODINE

Suzana Jagić, Ivanec

Sažetak

Autorica na temelju objavljenih i neobjavljenih izvora prikazuje povijesne okolnosti osnutka pučkih škola na ivanečkom području 1839. godine.

Ključne riječi: povijest školstva, ivanečki kraj, škola Višnjica, škola Ivanec, škola Maruševac, škola Bednja, 1839., obljetnice škola

Korjenite promjene u školstvu Habsburške Monarhije počinje u XVIII. stoljeću provoditi carica Marija Terezija, pridonoseći, među ostalim, stvaranju apsolutističke države. Za njezina se vladanja po prvi put školski sustav nastojao podvrgnuti državnom nadzoru i usmjerenju kako bi se i najnižim slojevima društva omogućila osnovna naobrazba, a ujedno i podigla razina njihove gospodarske djelatnosti. Državna reforma školstva u Habsburškoj Monarhiji bila je pod utjecajem prosvjetiteljstva koje odgojno–obrazovni sustav označava glavnim pokretačem napretka. Školske reforme poticane od države provodile su se, dakako, temeljitije u austrijskim zemljama. Hrvatski prostor prve su reforme dotaknule ponajviše osnivanjem Zagrebačkog školskog (literarnog) okružja kao *vrhovne školske oblasti* 1777. godine.¹ Reformna nastojanja u školstvu nastavit će se tijekom vladavine Josipa II. Varaždinska županija, kojoj pripada ivanečko područje, aktivno se uključila u provođenje odredaba o školstvu koje su u skladu s idejama prosvijećenoga apsolutizma provodili Marija Terezija i Josip II. Administrativnim, organizacijskim i financijskim mjerama za uzdržavanje i osnivanje škola koje je poduzimala država mogle su se i županije djelotvornije uključiti u školsku pro-

¹ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva I.* (Zagreb, 1910.), 454.

blematiku. U razdoblju do 1740. godine postojala je također određena briga županije za pitanja školstva. Naročito se ističe nastojanje zagrebačkog biskupa Martina Borkovića (nekadašnjeg priora lepoglavskog pavlinskog samostana) za unapređivanjem zapostavljenog rada škola uza župne crkve. Neposredna posljedica toga nastojanja bila je da se od 1638. godine za područje Varaždinskog arhiđakonata počnu voditi zapisnici kanonskih vizitacija koji su, uz poneki župni izvještaj, najčešće jedina dokumentacija o djelovanju "škola" Varaždinske županije do sredine XVIII. stoljeća. Kanonska vizitacija ivanečke župe upravo 1638. godine daje prvi podatak o "školstvu" Ivana: "Također u župnom dvoru je kuća za školu, koja sada nema ravnatelja". Rudolf Juričan i Mirko Androić istraživali su i preveli s latinskog jezika kanonske vizitacije za područje Međimurja i općina Varaždin, Ivanec, Ludbreg i Novi Marof. Navode da su do 1700. godine na tome području bile osnovane škole u 31 župi. Do 1664. godine osnovano ih je 25.² Novi poticaj za obnovu i osnivanje škola u crkvenim župama, uz zahtjev da se namještaju učitelji, bio je zaključak crkvenog sabora 1669. godine. Vidljivo je da je do dekreta o školama (*Dekret o državnom interesu*) kao državnim ustanovama, koji je 1740. godine donijela Marija Terezija, razvoj i osnivanje škola prvenstveno ovisio o inicijativi pojedinih crkvenih župa, a ponegdje i o potrebama vlastelinstava, slobodnih gradova i trgovišta. Rasprave o školskim pitanjima sa skupština Varaždinske županije donosi Julije Janković u knjizi *Pabirci po povijesti županije varaždinske* (Varaždin, 1898.).³ Županijske skupštine pratile su stanje školstva u županiji, nastojale popisati škole, donositi mjere za izgradnju novih, izraditi plan školske mreže. Velikog utjecaja na školske prilike Varaždinske županije imale su društvene reforme Josipa II., posebice zbog toga što su od dohodaka ukinutih crkvenih redova osnovane fundacije za javne namjene, a od 20. prosinca 1784. godine uvedene su *školske valovnice*⁴ prema kojima su se sklapali ugovorni odnosi između škola i njihovih osnivača. Iz rada županijske skupštine vidi se da je ona postupila po carskoj naredbi i da 1785. godine izrađuje program prema kojemu bi u svakoj crkvenoj župi trebala djelovati i jedna škola. Nakon carskog *Ukaza* škol-

² Filipan, Božena, *Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim Toplicama i općini Novi Marof* (Zagreb, 1980.), 93.

³ Godine 1892. Janković uređuje i pročišćuje varaždinski županijski arhiv, te u *Pabircima* ... daje kratki sadržaj županijskih sjednica, nabraja događaje za županovanja pojedinih velikih župana iz obitelji grofova Erdödyja te kratak pregled ranih dana Varaždinske županije, dotičući tako i pitanje školstva koje prvi put spominje za razdoblje 1770. - 1784. kada nabraja prve škole u Varaždinskoj županiji: Krapina, Varaždinske Toplice, Desinić, Vinica, Petrijanec. Polazak tih škola bio je općenito slab tako da 1795. godine u Krapini u četiri razreda ima dvadeset i troje djece, 1799. godine u Petrijancu školu je polazilo šestoro djece, u Vinici dvadeset i jedno dijete, a u Krapini trinaestero djece.

⁴ *Školske valovnice* jesu ugovori o osnivanju novih pučkih škola, ali i funkcioniranju već postojećih. Cuvaj II., 17.

skim patronima 1785. godine Varaždinska je županija izradila i prvi plan širenja školske mreže uz prijedlog da se uz učiteljsku veže i bilježnička služba. U tome razdoblju podignuto je osam škola.⁵ Nakon smrti Josipa II. nastupa nepovoljno razdoblje glede školstva⁶ pa (uz brojne prirodne nepogode) dolazi do pada broja školske djece, nazadovanja materijalnog položaja učiteljstva i čak do zatvaranja pojedinih škola Varaždinske županije. Stanje školstva popravlja se tek uvođenjem školarine u 1820. godini⁷ kad je utvrđen i dobar polazak škola, no zbog prijašnjeg ukidanja nekih škola njihov broj u županiji smanjen je na svega četiri *trivijalne* škole na području 54 crkvene župe. Uočljivo je kako nakon kanonske vizitacije iz 1784. godine sljedeća vizitacija u Ivancu biva tek 1808. godine (ona spominje učitelja, njegovu siromašnu zakladu, ali *trivijalna* škola ne postoji), odnosno 1822. godine kada se navodi: "Kako škole nema, zato u to ime učitelj ništa ne dobiva. Škola nema niti školskog učitelja".⁸ Time na lokalnoj razini potkrepljujemo podatak o nazadovanju školskih prilika u razdoblju nakon 1790. godine, ali i postojanju tradicije učitelja-*školnika* u mjestu, što nikako ne znači da Ivanec ima školu.

Školske naredbe koje su dolazile s bečkog dvora ili su od njega bile potvrđivane nisu mogle bitno utjecati na poboljšanje školskih prilika u hrvatskim zemljama. To je naročito vrijedilo za odredbe o pedagoškom obrazovanju učitelja, o brojnijem podizanju škola, a naročito u selima, o poboljšanju učiteljeva položaja, dok potreba narodnog jezika u nastavnom radu nije ni u samim tim naredbama bila uređena. U Varaždinskoj županiji 1824. godine u 54 župe postojale su samo četiri škole koje su se slabo pohađale. U razdoblju od 1831. - 1834. i dalje je slab polazak i napredak škola⁹ zbog nemara župnika, učitelja, vlastelina. Podizanje i izdržavanje škola bilo je prepušteno, na temelju ugovora, vlastelinstvima ili bi troškove snosile same općine koje su tu obavezu doživljavale kao veliki teret. Učitelji su za svoj posao bili slabo plaćeni (nisu dobivali mjesečnu plaću već svake četvrt godine da se blagajna općine ne bi previše opteretila) pa su neki živjeli na rubu gladi, morajući nužno prihvaćati poslove seoskog bilježnika ili orguljaša i pjevača,¹⁰ iako im je prvotna zadaća bila obuka mladeži. Julije Janković za razdoblje od 1793. do 1806. bilježi za Varaždinsku županiju: "U učiteljstvu opaža se slab napredak. Učitelje doduše od sada ne namještaju župnici, s pram kojih su do nedavna bili u nekom snošaju odvisnosti i podređenosti, to im se stanje ipak nije ništa poboljšalo, jer im ni država, ni općina a ni župljani ne davaju baš nikakove

⁵ Janković, Julije, *Pabirci po povijesti županije varaždinske* (Varaždin, 1898.), 76-77.

⁶ Cuvaj II., 144.

⁷ Janković, *nav. dj.*, 77.

⁸ Androić, Mirko, Juričan, Rudolf, *Prilozi građi za historiju školstva općine Ivanec* (Varaždin, 1967.), 10.

⁹ Cuvaj II., 236.

¹⁰ Isto, 189., odluka cara Franje 1802. godine.

plaće. Pojedini obćinari bili su obvezani davati im stanoviti broj groševa (prema imetku žitelja i obćinara) i nešto živeža, ali i to malo i neznatno ustežu se ljudi davati. Suhodolski (Jalžabetski) i Vinički učitelj tuže se županiji, da im žitelji neće baš ništa davati i da će morati od gladi skapati. I doista učitelji bi morali bili zube o klin objesiti, da nisu uvedeni godine 1795. seoski bilježnici, koju su službu učitelji imali preuzeti. Tomu ali protive se župnici sa mnogo strana. Osobito iztiče se Suhodolski župnik svojim pismom sudcu Juriniću u kojem veli, da je glavna zadaća učitelju orguljanje u crkvi i puk poučavati u crkvenom pjevanju, tom paki novom unosnom službom sasvim će zanemariti svoje dužnosti.”¹¹

Najstarija povijesna svjedočanstva o školstvu Ivanca nalazimo u *Prilozima građi za historiju školstva općine Ivanec*. Radi se o izvadcima o školstvu iz kanonskih vizitacija koje su obradili i preveli Rudolf Juričan i Mirko Androić. Kanonske vizitacije jesu knjige u koje su uneseni izvještaji o inspekcijskim pregledima o stanju i radu vjerskih župa, crkava i škola. Kanonici su obavljali preglede škola i njihovoga rada jer je takva bila organizacija inspektorata učiteljskog osoblja i škola uopće. *Prilozi* su izvadci iz dvadesetak knjiga, s 500 stranica latinskog teksta od 1622. do 1936. godine za ivanečko-maruševečki kraj. U tim autentičnim, vrlo revno pisanim dokumentima o ivanečkome školstvu, spominju se prilično detaljno i dohodci prvih “učitelja”.

Zapisnik Zagrebačkog školskog okružja, 8. lipnja 1800. godine,¹² bilježi dopuštenje da se za seoske učitelje mogu postavljati osobe “koje se radi siromaštva vježbaju u školi svoga rodnog mjesta u metodi poučavanja”, a kasnije se podvrgnu ispitu na nekoj glavnoj školi. Upravo će takav slučaj nedostatka školovanih učitelja biti s učiteljem po osnutku *trivijalne* škole u Ivancu 1839. godine.

Tridesetih godina XIX. stoljeća zaslugom iliraca postavljalo se sve češće pitanje reorganizacije osnovnih škola. Vodeći ljudi ilirskog pokreta shvaćaju da je školstvo važan faktor omasovljenja ilirske ideje¹³ pa i Hrvatski sabor 1836. godine pristupa razmatranju školskih prilika, posebno uređenju seoskih škola.¹⁴ Varaždinska županija 1836. i 1837. godine više je put raspravljala o uvođenju *trivijalnih* i gradskih škola. Raspravama je nazočio veliki županijski bilježnik Metel Ožegović, branitelj hrvatskog jezika i pobornik otvaranja *trivijalnih* i gradskih škola. “Za škole se u obće najviše brine u to doba inteligencija, dočim prosti puk stoji s pram školi podpuno apatičan, voli svoju djecu vidjeti kao pastire na paši,

¹¹ Janković, *nav. dj.*, 71.

¹² Cuvaj II., 196.

¹³ Školskim su se prilikama u Hrvatskoj u svojim radovima najviše bavili Ljudevit Vukotinović, Adolf Veber-Tkalčević, Matija Ban, Mijat Stojanović. Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1958.). 94 -96.

¹⁴ Cuvaj III., 19. i dalje.

nego u školi; dapače seljak si za sreću smatra, ako mu diete bude od škole oprošteno.”¹⁵

Hrvatski sabor 1836. godine priznaje da je i seljaku potrebno obrazovanje, a skupština Varaždinske županije raspisuje nagradu za najbolji priručnik za potrebe pučkih škola.

Velike zasluge za razvoj školstva Varaždinske županije imao je novoime-novani vrhovni zemaljski ravnatelj za pučke i srednje škole u Hrvatskoj (1837. godine) Antun pl. Kukuljević. Odmah po imenovanju diljem županije razaslao je okružnicu u kojoj objavljuje svoj nastup, opisuje značajnost škola i obrazovanja te potiče na rad. Nekoliko tjedana po primitku dužnosti izdaje prijedlog o preu-ređenju škola u Varaždinu i postavke o općenitom uređenju i reorganizaciji škola Varaždinske županije. Njegovim nastojanjem već sljedeće godine podignute su nove školske zgrade u Jalžabetu, Velikom Bukovcu i Martijancu, a ujedno je od viših oblasti za navedene škole zatražio i potrebna nastavna sredstva i pomagala čija se važnost tako ovdje po prvi put spominje. Posao kojeg se prihvatio nije bio nimalo lak i sam se ponekad žalio “kako još uvijek vlada obći nemar pučanstva za školu i naobrazbu”.¹⁶ Podupirao ga je biskup Haulik te mu pomaže osnovati školu u Konjščini. Potporom Karla grofa Draškovića i Fridrika Švagla¹⁷ izgradio je školu u Radovanu i Cvetlinu.

Na području Varaždinske županije djelovali su u tom razdoblju ilirski nastro-jeni svećenici koji su na vlastitu inicijativu podučavali školsku djecu i na vlastiti trošak osiguravali im potrebni školski pribor. Zapisnici kanonskih vizitacija iz 1841. godine ukazuju da su osim toga morale postojati i direktive o širenju škola, jer se u više zapisnika čitaju slični zahtjevi. Na ivanečkom je području do 1845.¹⁸ godine od ukupnog broja od dvanaest škola koje su postojale do 1918. g., osno-vano njih sedam, i to: Kamenica, Ivanec, Bednja, Maruševac, Višnjica, Lepoglava i Donja Voća. Među tih sedam upravo će zaslugama iliraca Varaždinske županije 1839. biti osnovane škole u Višnjici, Ivancu, Maruševcu i Bednji.

Višnjica je smještena na južnim padinama Maceljskog gorja u Hrvatskom zagorju, u mikroregiji planinskog niza Macelj – Ravna gora središnje Hrvatske.¹⁹

¹⁵ Janković, *nav. dj.*, 99.

¹⁶ Isto, 100.

¹⁷ Blaž Fridrik Švagel, podžupan i *prisjednik* Sudbenog stola Varaždinske županije, isticao se radom na podizanju novih škola i sklapanju *školskih valovnica* u Bednji, Višnjici, Križovljanima, Voći, Ivancu, Žabniku i Lepoglavi. Za svoj neumoran rad oko podizanja seoskih škola 1840. go-dine primio je najviše priznanje cara Ferdinanda. V. Cuvaj III., 68.

¹⁸ Godine 1845. nastaje značajna promjena u sustavu školstva donošenjem školske naredbe pod nazivom *Systema scholarum elementarium* koja je vrijedila u Banskoj Hrvatskoj sve do 1874. godine. Vidi: Cuvaj III., 133-146.

¹⁹ *Leksikon naselja Hrvatske I.*, 155.

Tu se nalaze sela: Višnjica Donja, Višnjica Gornja, Zalužje, Zlogonje, Bednjica i Višnjička Jazbina. Niža pučka škola u Višnjici bila je župna škola, a utemeljena je **početkom veljače 1839.** godine kad je započela i nastava.²⁰ Škola je osnovana troškom župe Višnjica, a na temelju raspisanog nameta. Sav građevinski materijal za školu poklonio je pokrovitelj (patron) škole grof Juraj Drašković Trakošćanski. Trakošćansko je vlastelinstvo još 1756. godine poklonilo zemljište, u koje je spadala oranica od 1 jutra i 908 II²¹, vrt od 128 II²², voćnjak od 478 II²³, livada od 694 II²⁴ na uživanje orguljašima župe. Orguljaš je živio u kući na čijem mjestu je 1839. g. izgrađena školska zgrada. Učitelji su bili nasljednici orguljaša, te su obavljali učiteljsku i orguljašku službu. Prije utemeljenja škole orguljaši su imali zadatak sviranja u crkvi “no ne zna se da li su i obučavali djecu. Po pripovijedanju obučavali su i djecu u čitanju i pisanju, ali samo onu, koja su dragovoljno učiti htjela.” Škola nije bila obvezna, a niti su svi orguljaši bili osposobljeni za neke od tih vještina.

Grofovi Draškovići Trakošćanski, koji su obavljali patronatsku čast, darovali su učiteljima zemljište,²³ ali nisu osnovali nikakve novčane zaklade. Spomenuto je zemljište bilo zemljište kmetova Butko, koje su im grofovi oduzeli i preselili ih na drugo mjesto. Školom je upravljala te postavljala učitelje crkvena oblast.

Najraniju povijest škole pisac uvodnog dijela *Spomenice* zapisao je na temelju iskaza umirovljenog učitelja Dragutina Šica. Od osnutka pa sljedećih više od 20 godina nastava se u školi održavala dva sata prijepodne, a dva sata poslijepodne. Nastava je bila cjelodnevna jer je u početku školu pohađao mali broj djece. Ispočetka, da bi ljudi znali kad je početak nastave “zvonilo se srednjim zvonom u 9 sati, da se znade da će škola u 10 sati započeti.”, odnosno, kad je kraj nastave “po podne pak odzvonilo se u tri (3) sata”... “Uškolovanje” je trajalo tri godine od osnutka škole, a sve do 1876. godine postojala su tri razreda (te godine ustrojen je četvrti razred). “Uškolan” su bila sela župe Višnjica: “Višnjica donja, Višnjica gornja, Založje, Bednjica, Jazbina na kolko pripada župi višnjičkoj.”²⁴ Osim iz tih sela školu je pohađalo i nekoliko djece iz susjedne župe Voća, i to iz sela Budinščak, Rijeka i Jelovec.

²⁰ *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici* (Arhiv škole Višnjica) glavni je izvor za najraniju povijest škole u Višnjici.

²¹ II²² je oznaka za četvorne hvate (1 čvh = 3,596 m²).

²² Hrvatski državni arhiv (HDA), (80) *Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu*, k. 17, 168/1875. (*Školska valovnica*)

²³ Pisac *Spomenice* navodi identične podatke od čega se sve sastojalo to učiteljsko zemljište! Podatci iz *školske valovnice* potječu iz 1860. godine, a potvrđivali su ranije dokumente.

²⁴ Isto navodi *školska valovnica*.

U školu su u početku upisivana djeca ne sa 7 već od 10 i više godina “tako da su već momci na novačenje pozvani a jošte školu polažahu”; onda je to bilo uzrokom brojnih problema jer su se takvi učenici agresivno ponašali i prema samom učitelju (*Spomenica* spominje na nekoliko mjesta tu pojavu).

Prihode učitelja i njihovih prethodnika orguljaša pisac *Spomenice* navodi vrlo detaljno. Učitelj je i dalje imao obvezu orguljaške službe, trebao je svirati kroz čitavu godinu u nedjelju i crkvene blagdane u župnoj crkvi te višeput kod kapele sv. Florijana.

Ivanec je smješten na južnom dijelu Bednjanskog polja u Hrvatskom zagorju, u mikroregiji “Doline Bednje središnje Hrvatske”, 22 km jugozapadno od Varaždina.²⁵ Na osnovi ugovora (*Contractus*)²⁶ od **17. veljače 1839. godine** između Zagrebačke uprave za školstvo²⁷ i školskih općina Ivanec i Kaniža, u Ivanecu je bila uvedena seoska škola, a predviđala se i gradnja pučke škole. U prvom su se poglavlju ugovora obvezali *sudci, prisežnici* i mjesne *starješine* općina Ivanec i Kaniža da će po propisanom pravu zakona odrediti porez za plaćanje učitelja i kupovinu drva za ogrjev škole. Iznos od 112 forinti učitelju će biti isplaćivan tromjesečno od *sudaca*, a u nazočnosti mjesnog župnika. Drugo se poglavlje ugovora odnosilo upravo na gradnju škole. Naime, zemaljska su se gospoda obvezala, budući da prije škole na ivanečkom trgu nije bila nijedna zgrada, obnoviti zidano spremište (gospodarske zgrade) koje su pripadale župnoj crkvi i za to osigurati i isplatiti majstore. U trećem se poglavlju obvezuju također osigurati dotacije za boljitak pedagoga (učitelja) te određenu količinu drva za grijanje njegova stana. Četvrto poglavlje govori da se prihvaća Juraj Skender za učitelja, kojeg su već ranije potvrdili za javnog bilježnika, dok se učitelj Skender obvezao pred svima zadane obveze i ispuniti. Vicearhiđakon Alojzije Benak, predstavnik školske oblasti, u petom je poglavlju potvrdio izbor učitelja Skendera te ga ujedno obvezao na polaganje ispita iz pedagoških znanosti. Nadalje, u ugovoru potpisana zemaljska gospoda u šestom su se poglavlju složila da njima bude pridržano pravo imenovanja i javnog bilježnika i učitelja, dok sedmo poglavlje navodi da je učitelj Skender obavljao i službu orguljaša te mu pripada stan koji će biti izgrađen iznad spremišta koje je pripadalo župnoj crkvi. Na koncu, ovako sklopljeni ugovor trebao je biti napisan i na hrvatskom jeziku i potvrđen potpisima i pečatima. Ugovor je napisan u dvorcu Ivanec, a potpisom su ga potvrdili Alojzije Benak, vicearhiđakon i župnik Ivanca, kao proinspektor pučkih škola distrikta, nadalje, vlastelini Faller, Juraj Bedeković, Blaž Friderik Švigel, Aleksander Matačić, Tomo Matačić te

²⁵ *Leksikon naselja Hrvatske I.*, 295-296.

²⁶ *Contractus* (Arhiv OŠ Ivanec), kopija originala.

²⁷ Vrhovno školsko ravnateljstvo zagrebačkog distrikta (kotara).

ivanečki notar i budući učitelj Juraj (Georgius) Skender. Potpisnici općine Ivanec bili su *sudac* Andrija Putar, *prisežnik* Josip Anđel, *starješine* Anton Friščić i Imbro Putarek, dok su potpisnici općine Kaniža bili *sudac* Josip Putar, *prisežnik* Pavel Slivar te *starješine* Tomo Pahić i Juraj Lančić. Svi predstavnici općine bili su samo "potkrižani". *Spomenica* župe Ivanec za 1839. g. navodi kako su na uskrсни utorak počele djelovati domaće škole prema državnom rasporedu i zakonskim uredba- ma i svečanom ugovoru na dobar način u toj župi.²⁸ Otvaranje seoske škole u Ivancu potvrđuje i Cuvaj.²⁹ Zapisnik kanonske vizitacije³⁰ izvršene 5. kolovoza 1841. g. navodi kako se nastava još uvijek odvijala u kući učitelja, a s obzirom da se radilo o premalom prostoru koji nije mogao primiti sve veći broj djece koja su polazila školu, a nikako se nisu mogla odvojiti ni muška od ženske djece, vizita je zaključila da se župnik, koji je bio mjesni školski ravnatelj, mora što prije zauzeti kod vlastelinstva da se školska zgrada proširi i djeca odijele prema spolu. Opaska na tu vizitu dana je bila 3. travnja 1845., a u njoj se navodilo kako je uz učiteljevu sobu bila izgrađena nova prostorija za koju je tada bilo nužno izraditi i škol- ske klupe. Vizita (1841.) navodi da je učitelj Juraj Skender, rimokatolik, star 44 godine - "dobra vladanja i za poučavanje sposoban." Učitelj je uz kapelana Ivana Krsnika svaki dan s djecom ponavljao i vjeronauk te vježbao djecu u izvođenju pobožnih pjesama, i to s dobrim uspjehom. Učitelj Skender službovao je tijekom 40-ih, 50-ih godina XIX. stoljeća (vidljivo iz spisa *Kotarske oblasti Ivanec*³¹), a novi će ga učitelj smijeniti tek 1866. g. kada je bio star 69 godina. Navodi *Spomenice* škole razlikuju se u nekim pojedinostima, primjerice, ona navodi da je nastava u školi Ivanec počela na uskrсни ponedjeljak³² 1839., a iste je godine bila izgrađena i škola koja je imala samo jednu malu učionicu. Zemljište za školu, vrt, oranicu "od dvije rali" i livadu "na jednog kosca" poklonio je grof Pöttay u čije je ime učitelj morao svirati svake godine 22. svibnja jednu pjevanu svetu misu. Školu su polazila djeca iz mjesta Ivanec, Prigorec, Vitešinec, Punikve, Vrhovec, Salinovec, Kotar, Kraševac, Mačkovec, Lančić, Knapić, Drugi Vrhovec, Vuglovec, Gečkovec i Kaniža. Škola je bila mješovita do 1867. godine.³³

Maruševac je smješten u sjevernom dijelu Hrvatskog zagorja, u mikroregi- ji Varaždinsko-ludbreškog polja središnje Hrvatske, 14 km zapadno od grada Varaždina.³⁴ Prije osnutka trivijalne seoske škole u Maruševcu postojala je tra-

²⁸ *Spomenica* župe Ivanec (Arhiv župe Ivanec) 23.

²⁹ Cuvaj III., 62.

³⁰ Androić, Juričan, *nav. dj.*, 11-12.

³¹ Državni arhiv Varaždin (DAVŽ), *Kotarska oblast Ivanec 1854. - 1874.*

³² Vjerojatno se misli *nakon uskrsnog ponedjeljka* tj. na uskrсни utorak.

³³ *Spomenica ivanečke dječake škole* (Arhiv OŠ Ivanec)

³⁴ *Leksikon naselja Hrvatske II*, 477.

dicija poučavanja u mjestu. Dakako, radilo se ne o pravim učiteljima već “školicima” koji, ako su poučavali, poučavali su dječake u pjevanju i ministriranju. Najstariji podatak o njima jest onaj iz 1649. godine³⁵. Kanonska vizitacija iz 1841. g. navodi da je u Maruševcu uvedena seoska škola, *schola vernacula*, i to 1839. godine tako da je služba župnog orguljaša spojena sa službom učitelja i općinskog bilježnika³⁶. Škola je utemeljena ugovorom sklopljenim između Vrhovnog školskog ravnateljstva te općina Druškovec, Maruševac i Čalinec, a potvrđena prema Namjesničkom Vijeću. Izvornik tog ugovora tada se nalazio u arhivu župe.³⁷ Ugovor je bio datiran **18. veljače 1839.**, a napisan je u četiri primjerka. Danas arhiv župe u Maruševcu čuva kasniji prijepis ugovora na hrvatskom jeziku. Navedene općine putem *sudaca, prisežnika* i mjesnih starješina ugovorom su se obvezale da će se snositi troškove plaćanja učitelja (*docenti*) pučke škole, ujedno i bilježnika (*notarii*) “svake godine 110 forinti konvencionalne novčane vrijednosti, računajući 3 srebrna cvanciga za jedan forint rajnski, zajedno s državnim porezom prema ključu državnom rasporezuje i utjera” i da mu se to i isplati svaka tri mjeseca preko seoske općine. Nadalje, još deset forinti trebao je učitelj dobiti za namirivanje troškova nabavljanja drva za školu, za što se trebao konkretno pobrinuti školski patron, te se obvezuje da će on i njegovi nasljednici svake godine osigurati “dva hvata drva”, posjeći ih i dovesti do škole. Svojim je potpisom posljednje navedeno garantirao Ljudevit Pasztory kao predstavnik obitelji koja je kolator župe Maruševac, ujedno i glavni zemljišni posjednik u navedenim općinama i kolator zemljišta na kojem se trebala izgraditi školska zgrada. Patron škole, međutim, imat će pravo imenovanja učitelja i orguljaša, a što se tiče bilježnika - želio je utjecati utoliko koliko mu je to zakon dopuštao. Navedene općine u ugovoru su se nadalje obvezale da će izgraditi školsku zgradu od čvrstoga materijala i da će za gradnju osigurati radnike - “ručne i kolske težake”. Tamo će također biti i izgrađen stan za učitelja. Potrebni drveni materijal za gradnju školske zgrade obvezalo se podmiriti vlastelinstvo.³⁸ Vizitacija navodi da se zgrada počela graditi 1841. godine, a nastava je najvjerojatnije započela 1839./1840. jer tu godinu navodi i Cuvaj.³⁹ Do izgradnje školske zgrade nastava se odvijala u jednoj sobi u privatnoj kući, podijeljena je bila u dva razreda, i to na početnike i naprednije, pohađala su je djeca obaju spolova. Za prvog učitelja postavljen je

³⁵ Androić, Juričan, *nav. dj.*, 14.

³⁶ Isto, 21.

³⁷ Isto. Cuvaj III., 63. među novoosnovanim školama 1840. g. navodi školu Maruševac.

³⁸ Ugovor o osnutku seoske škole u Maruševcu (Arhiv župe Maruševac), prijepis na hrvatskom jeziku.

³⁹ Cuvaj III., 63.

Ivan Loborec,⁴⁰ Hrvat iz Toplica, rimokatoličke vjere, starosti 36 godina, dobrog vladanja, marljiv i prikladan “koji svoju službu vrši uz željeni uspjeh, te uči djecu u čitanju, pisanju i računanju u 4 pravim pravilima.” Za vjeroučitelja postavljen je bio mjesni kapelan Ivan Šijanski “koji ima dobar način predavanja, marljiv je u poláženju škole, strpljiv, blagi pod revnim rukovodstvom vidi se, da djeca u temeljima vjere, poznavanju biblijske povijesti svakako napreduju.” Vjeronauk je također tumačio s djecom i učitelj Loborec.⁴¹ Vicarhiđakon i župnik Ivanca Alojz Benak, kao proinspektor pučkih škola distrikta potpisom se obvezao da će se za učitelje moći postavljati isključivo osobe s naobrazbom - “onaj, koji je ispitán u pedagogiji po Prosvjetnoj upravi.” U vrijeme osnutka škole mjesni školski nadzornik bio je župnik u Maruševcu, Dragutin Forkl.

Bednja je smještena na zapadnom rubu Bednjanskoga polja u sjeverozapadnom dijelu Hrvatskog zagorja, u mikroregiji *Doline Bednje središnje Hrvatske*, 34 km jugozapadno od grada Varaždina.⁴² I u Bednji su učitelji bili pravni i stvarni nasljednici orguljaša i njihovih prihoda. Kasnije će školska zgrada biti izgrađena na istom zemljištu orguljaša. Bednjanski su orguljaši-*školnici* bili uglavnom domaći ljudi koji su se razumjeli u orguljanje i pomagali su župnicima. Nisu poučavali u *trivijalnoj* školi jer zato nisu bili osposobljeni, niti su imali tu obvezu. U *Spomenici*⁴³ se imenom spominju orguljaši Franjo Kolaj i Josip Premzl. F. Kolaj bio je orguljaš na Bednji od početka XIX. stoljeća do 1848. g. kada ga je zamijenio J. Premzl. Župna pučka škola u Bednji radom je započela u **studenom 1839. godine**. Otprilike, mjesec dana učenike je u župnom dvoru poučavao orguljaš J. Premzl da bi se djeca malo “privadila, a valjda i s drugih razloga”, kako je objasnio još živući polaznik te prve generacije. Pred završetak 1839. godine učiteljem u Bednji imenovan je bio Josip Turčinović. Rođenjem, bio je Primorac, a u Zagrebu je završio gimnaziju i jednogodišnji tečaj učiteljske škole. Uz službu učitelja obavljao je i onu općinskog tajnika u Bednji. Bivši su njegovi učenici rekli da je bio “vješt učitelj, ali hud, da je rado brezovu mast upotrebljavao”.⁴⁴ Za poučavanje se koristila knjiga “A.B.C.” pisana na hrvatskom i njemačkom jeziku. Čitati se učilo sricanjem slova, a zatim i pisati. U drugom su razredu djeca koristila knjigu “Lesebuch” pisanu na hrvatskom i njemačkom jeziku, uz to su učila “katekizam, računanje i krasopis”, a u trećem razredu još biblijsku povijest i “ortografiju” pro-

⁴⁰ Spominje se kao učitelj 1857. g. u Pregledu stanja pučkih škola. DAVŽ, *Kotarska oblast Ivanec*, 2307/1857.

⁴¹ Androić, Juričan, *nav. dj.*, 21.

⁴² *Leksikon naselja Hrvatske I*, 29.

⁴³ *Spomenica za nižu pučku školu u Bednji* (Arhiv škole Bednja) glavni je povijesni izvor za najraniju povijest škole u Bednji.

⁴⁴ Upotrebljavati *brezovu mast* metaforički je izraz za fizičko kažnjavanje brezovom šibom.

fesora Rožića. U početku je učitelj stanovao u školi ("Učitelj imadjaše krevet u školskoj sobi.") - što ukazuje na težak materijalni položaj prvih učitelja.

Ivanečki kraj⁴⁵ bilježi tako dugu tradiciju školstva; 2009. godine 170. obljetnicu kontinuirane odgojno-obrazovne djelatnosti proslavljaju škole u Višnjici, Ivancu, Maruševcu i Bednji. Dodamo li tome činjenicu da na ivanečkom području 130-godišnjicu proslavlja škola u Kuljevčici, odnosno 80-godišnjicu škola u Prigorcu,⁴⁶ opravdana je prigoda za spomen teme školstva, značajnog segmenta društva, iako se čini da ona nije u vrhu interesa šire, pa ni znanstvene, javnosti.

IZVORI

Neobjavljeni:

Arhiv OŠ Bednja

- *Spomenica za nižu pučku školu u Bednji*

Arhiv OŠ Ivanec

- *Contractus*, kopija originala.

- *Spomenica ivanečke dječjačke škole*

Arhiv OŠ Maruševac

- *Školska Spomenica Maruševac*

Arhiv OŠ Višnjica

Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici

Arhiv župe Ivanec

- *Spomenica župe Ivanec*

Arhiv župe Maruševac

- *Ugovor*, prijepis na hrvatskom jeziku.

Državni arhiv Varaždin (DAVŽ)

- *Kotarska oblast Ivanec* (redovni spisi)

Hrvatski državni arhiv (HDA)

Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu.

Objavljeni:

Androić, Mirko, Juričan, Rudolf, *Prilozi građi za historiju školstva općine Ivanec* (Varaždin, 1967.), rukopis u DAVŽ.

Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva I., II., III.* (Zagreb, 1910. - 1913.)

⁴⁵ Prirodna cjelina ivanečki kraj poklapa se s administrativnim granicama kotara, a kasnije sreza i općine Ivanec.

⁴⁶ Škole u Kuljevčici i Prigorcu danas su područne škole OŠ I. K. Sakcinskog u Ivancu.

LITERATURA

Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1958.)

Janković, Julije, *Pabirci po povijesti županije varaždinske* (Varaždin, 1898.)

Kraš, Marijan, *Prilozi povijesti Ivanca do 1940. godine* (Varaždin, 1996.)

Leksikon naselja Hrvatske I. i II. (Zagreb, 2004.)

Šidak, Jaroslav, Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim

zemljama (1773. - 1874.), *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, br. 9. (Zagreb, 1975.), 37. - 47.

THE HISTORICAL SETTING IN 1839 WHEN PUBLIC SCHOOLS WERE ORGANIZED IN VIŠNJICA, IVANEC, MARUŠEVEC AND BEDNJA

By Suzana Jagić, Ivanec

Summary

On basis of published and unpublished sources the author describes the historical circumstances when public schools were organized in 1839 in the Ivanec area.

Key words: history of education, Ivanec area, Višnjica school, Ivanec school, Maruševac school, Bednja school, 1839, school anniversaries